

Наталія Кашеварова
УДК 02 (477): 930.25 (430) «1939/1945»

АРХІВИ ОПЕРАТИВНОГО ШТАБУ РЕЙХСЛЯЙТЕРА РОЗЕНБЕРГА ТА РЕЙХСКОМІСАРА УКРАЇНИ КОХА У КИЄВІ ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕК ПЕРІОДУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ЗАГАЛЬНИЙ СКЛАД ДОКУМЕНТІВ

Аналізується видовий та змістовний склад документів архівів періоду окупації України під час Другої світової війни, зокрема, фонду Оперативного штабу (Einsatzstab) рейхсляйтера А. Розенберга як нацистської організації, що спеціально займалася вивозом культурних цінностей з території окупованих східних областей, а також Рейхскомісаріату України, який здійснював управління більшою частиною окупованої території України.

Архіви періоду окупації України під час Другої світової війни, зокрема фонди Оперативного штабу рейхсляйтера А. Розенберга (далі ОРР) та фонди рейхскомісара України гауляйтера Е. Коха (далі РКУ), що зберігаються у Центральному архіві вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО), є великими за обсягом та інформативністю блоками документів, що проливають світло на долю бібліотечних колекцій та раритетних видань, що зберігались в бібліотеках України. ОРР виступав як нацистська організація, що спеціально займалася вивезенням культурних цінностей з території окупованих областей, а рейхскомісаріат України з центром у м. Рівно здійснював управління більшою

частиною окупованої території України, до якої входили декілька округів: Київ, Волинь і Поділля, Дніпропетровськ, Таврія та Миколаїв (Закарпаття було передане Угорщині, а Галичина, Північна Буковина, Бессарабія були підпорядковані різним генерал-губернаторствам, Чернігів перебував у зоні військового управління). До окремого генерального округу Рейхскомісаріату був віднесений і Крим, але він також залишався під владою військового управління. Дослідження західними вченими тих документів, що опинилися внаслідок війни на окупованій території Німеччини, а потім і США, почалися ще в 60-х рр. ХХ ст., а в Україні – лише у 90-х рр., коли фонди окупаційної адміністрації були розсекречені і у незалежній Україні почалося об'єктивне неупереджене дослідження власної історії. Одним з напрямів таких досліджень є доля культурних цінностей та переміщення трофеїв під час Другої світової війни.

Історіографічний огляд наукових праць у цій галузі здійснено Г.В. Боряком та Л.А. Дубровіною, він міститься у комплексному науковому виданні «Бібліотеки Києва у період нацистської окупації Києва (1941–1943). Дослідження. Анотований покажчик. Публікація документів» (К., 2004), де у першому розділі наводяться фундаментальні розробки з даної проблематики¹. У цьому ж виданні поданий, підготовлений Л.А. Дубровіною та Н.І. Малолетовою, вичерпний анотований покажчик документів з історії бібліотек Києва в період окупації, котрі зберігаються у фондах окупаційних установ ЦДАВО України та Державного архіву м. Києва. У цьому виданні також наводиться публікація найважливіших документів у паралельному перекладі українською мовою, здійсненому Н.І Малолетовою.

Зупинитися коротко на характеристиці діяльності ОРР. Штаб був утворений 17 липня 1940 р. за дорученням Гітлера на основі наказу керівника Верховного командування вермахту для того, щоб вивозити з окупованих західноєвропейських країн до Німеччини культурні цінності. Відповідно ОРР доручалося досліджувати фонди державних бібліотек, музеїв та ар-

хівів, а також канцелярій вищих церковних установ та лож, чий дії були спрямовані проти Німеччини, на предмет виявлення цінних видань, документів та творів мистецтва з метою їх конфіскації. Цей документ про повноваження Розенберга розсилався у численні установи і військові підрозділи і зберігся в багатьох копіях².

ОРР існував як окрема самостійна організація, керівництво якою здійснювалося через рейхсканцелярію, що контролювала діяльність всіх служб рейхслайтера Розенберга. Ця установа за характером була напіввійськовою організацією, фінансувалася нацистською партією, а повноваження рейхслайтера Розенберга на окупованих територіях Заходу визначалися керівництвом Верховного командування вермахту. З вересня 1942 р. команди ОРР були включені в тиллові частини вермахту, що дало їм можливість діяти в сферах як цивільного, так і військового підпорядкування. А місцевим органам управління, передусім РКУ, наказувалося сприяти його діяльності. Структура ОРР складалася з Управління штабу у Берліні, яке очолював штабсфюрер Герхардт Утікаль та розгалуженої системи відділів, груп, зондеркоманд і зондерштабів. Зокрема, у структурі ОРР працювали 11 зондерштабів, які опікувалися окремими галузями науки і культури, що досить чітко відображено у їх назвах: науки, образотворчого мистецтва, музики, прадавньої історії тощо. Співробітниками цих підрозділів були висококваліфіковані фахівці з різних галузей знань. Завдання штабу були визначені численними наказами Верховного командування вермахту та верховними керівниками рейху³.

На чолі всіх служб ОРР стояло Управління штабом (Берлін), яке вимагало від співробітників та керівників служб ведення щоденного та щотижневого звітування та розсилало відповідні схеми підготовки звітів. Тепер ці звіти і складають важливу частину матеріалів фонду ОРР. Вони дають можливість простежити процес діяльності служб ОРР, скласти статистику щодо конфіскації, обстеження, вилучення, опрацювання та вивозу

раритетних пам'яток з бібліотек, архівів, музеїв та інших культурних та наукових установ, прослідкувати шляхи вилучення документів, їх переміщення і місця зберігання, подальшу долю колекцій та зібрань. ОРР та РКУ тісно, хоча і не без проблем, співпрацювали. Серед основних офіційних документів, що містять перелік завдань ОРР, значне місце займають листи керівника штабу ОРР Утікаля до РКУ.

Таким чином, основним завданням ОРР було «взяття під охорону» всіх культурних цінностей на окупованих територіях з метою запобігання їх розкраданню, знищенню та неконтрольованому вивозу, проведення ретельного обстеження бібліотек, архівів і музеїв з метою вилучення та передачі у розпорядження німецьких служб максимально великої кількості цінностей⁴.

У працях вищеназваних дослідників питання характеристики загального складу документів архіву майже не висвітлювалося, хоча окремі аспекти і були предметом уваги Л. Дубровіної, Н. Малолетової та Т. Себти. Серед видань можна виділити також окремі покажчики: покажчик Д. Мешкова (передмова написана разом з М. Дубик) «Дніпропетровські архіви, музеї та бібліотеки в роки Другої світової війни» та покажчик групи авторів «Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни»⁵. Однак, ці видання досить невеликі за обсягом та вибірково подають документи. Російська частина фонду Розенберга вивчалася М. Бойцовим та Т. Васильєвою, які опублікували картотеку «Z» Оперативного штабу рейхслайтера Розенберга. Ця картотека містила реєстр культурних об'єктів, що підлягали вивезенню з території Росії, України, Білорусії, складений у 1941–1942 рр.⁶

Базовим архівом є фонд «Штабу імперського керівника Розенберга для окупованих східних областей» (фонд 3676), що зберігається у ЦДАВО України. Незначна кількість документів міститься у фонді 3674 (Штаб імперського керівника Розенберга для окупованих західних областей та Нідерландів). Крім того, важливе значення має й частина архіву Розенберга, що зберіга-

ється в Бундесархіві в Берліні. Ці документи майже у повному складі є в ЦДАВО України у замікрофільмованому вигляді у фонді КМФ-8 (колекція мікрофотокопій документів німецьких окупаційних установ). Архів Оперативного штабу Розенберга (далі – ОРР) на сьогодні є розпорошеним, однак у Києві зберігається найповніший масив архіву⁷. Крім того, нами залучалися документи ЦДАВО України з фонду «Рейхскомісара України» (ф. 3206), де зберігаються документи щодо вивозу книжкових культурних цінностей з території України.

Однак, для усебічного вивчення історії рухомих культурних цінностей велике значення має загальне уявлення про склад і зміст документів цих архівів для вивчення історії бібліотек.

АРХІВ ОПЕРАТИВНОГО ШТАБА. СКЛАД ДОКУМЕНТІВ.

Архів ОРР як напіввійськова організація складається з комплексу документів, що висвітлюють його господарську, організаційну та культурну політику в умовах війни. Його управлінська структура у 1942 р. складалася із декількох відділів: організаційного, західних та південно-східних областей; східних областей, використання, спеціальних завдань. З 1943 р. введено наступні відділи: оперативний, обліку та контролю, обліку та збереження культурних цінностей.

Відповідно у його архіві зберігаються накази про створення штабу та координацію управління, а також інші організаційно-управлінські документи, зокрема постанови та накази, службова, розпорядча документація, плани та звіти, схеми його структури та змін в ній, штатний розклад, методологічні та методичні документи, документи щодо матеріальної частини тощо.

Основну роль відіграють документи Головної робочої групи України (далі ГРГУ) та окремих регіональних груп. В жовтні 1941 р. з метою організації практичної діяльності було створено 4 головні робочі групи: Остланду, України, Центральної Росії, Кавказу. Загалом в структурі Оперативного штабу діяло 7 головних робочих груп, вони контролювали території Західної, Східної та Південно-Східної Європи. В ході війни

деякі з цих груп були реорганізовані, змінювалося їх управління. Вони мали діяти під загальним керівництвом рейхсляйтера. Безпосередньо на Україні діяло кілька таких груп: Головна робоча група України (ГРГУ) на чолі з Францем Зайботом, група «Західна Україна» (Київ) на чолі з керівником рейхсштелленляйтером Гербертом Клаусбергом, робоча група «Південна Україна» (Миколаїв) на чолі з штаммфюрером Гансом-Йоахимом Рудольфом, робоча група «Східна Україна» (попередньо – Харків), керівник – д-р Герберт Шмідт⁸. Діяльність ГРГУ умовно поділяють на чотири періоди, з яких на 1941 р. припадає початковий етап (18.10.1941 р. – травень 1942 р.). Наступні періоди: період активної діяльності по вивезенню переважно бібліотечних культурних цінностей (травень 1942 р. – вересень 1943 р.); період поступового відходу групи на Захід, масовий вивіз культурних цінностей, в значній мірі бібліотечних матеріалів та музейних колекцій (жовтень 1943 р. – січень 1944 р.); четвертий етап є завершальним (лютий 1944 р. – 20.10.1944 р.). В архіві управління ГРГУ знаходяться також матеріали зондерштабу образотворчого мистецтва (документи характеризують завдання зондерштабу, списки вивезених культурних цінностей)⁹. Не діяли робочі групи лише у протектораті Чехії і Моравії, а також у Генерал-губернаторстві Польщі.

Загальний матеріал ОРР досить численний і різноманітний. Його складають архіви всіх його підрозділів від відділів Управління штабу до робочих груп, зондерштабів та зондеркоманд. Кожний підрозділ мав свій службовий архів, де зберігалася вся внутрішня документація (службові записки, розпорядження, особові справи співробітників), листування з різними іншими підрозділами ОРР, організаціями та відомствами рейха.

При здійсненні аналізу змісту цього матеріалу слід враховувати декілька специфічних особливостей масиву документації ОРР: По-перше, документи архіву Штабу розпорошені по архівосховищах різних країн, хоча основний масив і був зосереджений в Україні, в тому числі і фонд мікрофільмів, зробле-

ний у США на базі фонду, що нині зберігається в Бундесархіві в Берліні.

По-друге, велика кількість розпорядчої документації неодноразово продукувалася й розсилалася по всіх підрозділах і службах ОРР. Ця документація відклалася в різних відомствах, в тому числі і структурних підрозділах штабу, що ускладнює дослідження, однак у перспективі дозволяє провести досить об'єктивну наукову реконструкцію документального складу фонду ОРР.

І, по-третє, короткостроковий період окупаційної діяльності не дозволив нацистам сформувати власне сам архів за принципами систематизації та зробити його опис. Він зафіксувався на стадії поточної діяльності канцелярії вхідних і вихідних документів та документів щодо внутрішньої діяльності. Справи згруповані під час опрацювання у ЦДАВО України дуже умовно, а документи зберігають принцип надходження до штабу та виходу з канцелярії (у зворотньому хронологічному порядку), внутрішня систематизація відсутня. Тому даний аналіз складу документів здійснений методом суцільного перегляду усіх справ.

В його основі лежить попередня наукова систематизація документів за їх видами та джерельною значимістю. У зв'язку з тим, що родо-видова та логічна система в упорядкуванні документів занадто поверхова, ми розподіляємо документи ОРР на комплекси, а всередині цих комплексів – на масиви та групи документів. Основний критерій – функції ОРР щодо організації конфіскації, обстеження та вивозу культурних цінностей в цілому, оскільки документи значною мірою відображали ці питання комплексно.

Перший комплекс – загальні документи щодо організації та діяльності ОРР. Це масив документів щодо створення штабу та визначення основних засад його діяльності. За видами це накази, вказівки та розпорядження Гітлера та представників вищих органів влади рейху про організацію та завдання ОРР, про передачу німецько-фашистськими збройними силами в окупованих

областях всіх архівів, бібліотек, музеїв та ін. культурно-освітніх установ у розпорядження штабу Розенберга, методологічні і методичні матеріали щодо його діяльності¹⁰.

Другий масив складають документи ідеологічного спрямування, а також аналітичні розробки з питань історії країни і народу (відділу обліку та контролю ОРР), народонаселення, етнографії, політики і пропаганди, більшовизму, національної політики і націоналізму, політичних партій, військової пропаганди, пропаганди антибільшовизму, преси, культури і науки, освіти, соціальної політики, економіки, сільського господарства, військової справи, торгівлі і промисловості, релігії і церкви, антирелігійного руху, антисемітизму, масонства тощо. Це за видами аналітичні розробки, довідки, анотації, рецензії, статті та переклади ідеологічного, політичного та пропагандистського характеру. Ними керувалися нацисти під час формування основних засад управління цими територіями і для визначення кола цінностей¹¹.

Другий комплекс – внутрішня управлінська документація самого ОРР – накази, розпорядження Штабу, обіжники і листування про особовий склад (штати) підрозділів штабу та робочих груп, залучення до роботи місцевих співробітників та науковців, а також плани та звіти, інструкції Оперативного штабу робочим групам щодо порядку їх роботи, документи щодо зв'язків та спільної діяльності з рейхскомісаріатом та органами місцевого самоуправління, передусім, з міськими управами: протоколи розмов, нарад, офіційних зустрічей, різноманітні домовленості, листування тощо. Окремі групи документів складаються з матеріалів ГРГУ, що безпосередньо займалася організацією вивозу цінностей та робочих груп, що діяли в різних регіонах України¹².

Третій комплекс – документація щодо обліку, організації роботи з фондами та вивозу книжкових колекцій. Там зберігаються відомості про ревізії бібліотек, службові донесення, протоколи, доповідні записки, листування з бібліотеками та музеями рейху, Вищою школою, інші документи щодо

пересилки книг, картотек і каталогів до інституцій рейху. Численною є група інструктивно-методичних матеріалів, звітів та доповідних записок щодо організації діяльності робочих груп в окупованих «східних областях», дані стосовно підготовки до вивозу культурних цінностей, відомості про закриття доступу до наукової та художньої літератури, що вважалася забороненою¹³.

Четвертий комплекс – документи установ рейху, які накопичували вивезені із окупованих територій культурні цінності, зокрема, Вищої школи, Східної бібліотеки рейхсляйтера Розенберга, Інституту вивчення єврейського питання тощо. Це листування ОРР щодо бібліотечних фондів, великий масив документів власне щодо самих бібліотек, зокрема, документи відносно комплектування та обміну книжками, переліки книг, які надійшли до західноєвропейського відділу штабу, різні запити про вантажі, що пересилалися та відповідні супровідні листи, а також методичні матеріали, відомості про розміщення та структуру бібліотечних фондів у бібліотеці Вищої школи. Присутні плани укомплектування Східної бібліотеки Розенберга в Берліні за рахунок фондів бібліотек України, переліки книг, вивезених у 1943 р., доповіді щодо інвентаризації книг, вивезених з окупованих областей України у 1941 р. тощо¹⁴.

П'ятий комплекс – документи щодо організації діяльності бібліотек в Україні: різноманітна документація із питань відкриття бібліотек, формування книжкового фонду та обслуговування як представників німецьких окупаційних установ, вермахту, так і населення. Хоча цим процесом керував Рейхскомісаріат України, ці матеріали складають певну частину документів фонду ОРР. Це матеріали Крайової бібліотеки (Бібліотека Академії наук), яку очолював Й. Бенцинг, бібліотек установ Академії наук, науково-дослідних інститутів, навчальних закладів, інших бібліотек для дорослих та дітей, в тому числі списки заборонених видань, листування з державними та книготорговельними установами Німеччини та Австрії відносно книг для утворення на Україні бібліотек для німців, листи ні-

мецьких книготорговельних фірм, матеріали про надсилку книжок до України тощо¹⁵.

Значний масив належить діяльності Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями (КУАБМ), яке очолював Г. Вінтер. Документи відображають наукове опрацювання німецькими дослідниками бібліотечних та архівних фондів по різних темах ОРР, напрямках. Бібліотеки розглядалися як ідеологічні установи, що мали слугувати інтересам рейху. Вони були першочерговими об'єктами для обстеження та пограбування, однак планувалося, як зазначалося, відкриття деяких з них як для німців (наприклад, Крайова бібліотека) так і для місцевого населення. Однак, основний масив документів КУАБМ зосереджений у фонді РКУ¹⁶.

Окремо можна виділити масив документів, що висвітлює діяльність ОРР поза межами території України: на території Білорусі – у Мінську та Могильові, Гомелі¹⁷, Росії – це Курськ, Смоленськ, Брянськ, Ростов, Воронеж, Новгород, Гатчина¹⁸, Прибалтики – Естонія, Литва, Латвія¹⁹. Також у цьому масиві відклася не дуже велика за обсягом група документів військового командування, що діяло на території деяких західноєвропейських країн – Бельгії, Франції, Голландії, Югославії²⁰, а також окремі документи різних робочих груп ОРР: Югославія та Італії. Серед документів військових угруповань знаходяться, в основному, документи до відома, якими обмінювалися ОРР та ці угруповання, різне листування.

Архів Рейхскомісара України.

Сучасне місце зберігання, склад документів.

Рейхскомісаріат України (далі РКУ) було створено 20 серпня 1941 р. у м. Рівне, одразу після поширення на окуповані східні території цивільного управління, на чолі з гауляйтером Еріхом Кохом. Його структура складалася з Головного відділу I – Центральний (організаційний) відділ з внутрішніми відділами – Архів та Бюро (Канцелярія), Головний відділ II – Політика з внутрішніми відділами – загальні питання політики, управ-

ління, спеціальний (II); Головний відділ III – Господарчий та Головний відділ IV – Техніка і транспорт. В кінці 1943 р. відділ «Політика» поділявся на підвідділи загальних питань політики, науки і культури, німецької нації. РКУ підпорядковувалися генералкомісаріати України, які реалізовували конкретну політику нацистів в галузі економіки, зокрема, в галузі промисловості, сільського господарства, експлуатації матеріальних ресурсів тощо, а також фінансової діяльності, пропаганди, освіти, культури та інших питань.

РКУ був покликаний здійснювати загальну політику управління територіями, і питання організації вивозу культурних цінностей було одним з найважливіших, поставлених нацистською владою. Воно мало вирішуватися у координації з ОРР і під його безпосереднім наглядом. Разом з тим, постійна конкуренція між цими відомствами була характерною для всього періоду окупації, що не могло не позначитися як на загальному здійсненні обліку і вивезення культурних цінностей, так і безпосередньо на складі документів РКУ і ОРР. Основна частина фонду РКУ зберігається в Києві, незначна – в Берліні.

Київська частина фонду зберігається у ЦДАВО України, у фондї 3206 – Рейхскомісара України. На відміну від архіву ОРР документи щодо діяльності бібліотек та організації вивозу фондів розпорочені по різних справах, іноді не пов'язаних одна з одною.

Окремий комплекс документів розкриває безпосередню **організаційну структуру та діяльність РКУ**: персональний склад службовців–німців РКУ та обов'язки, які входили в коло їх компетенції, переліки генералкомісаріатів і гебітскомісаріатів України з прізвищами їх керівників, структура РКУ, схеми відділів, підпорядкування установ РКУ та їх організація, звіти про діяльність, аналітичні матеріали та пропагандистські матеріали для окупованих східних областей, звіти установ, покликаних проводити політику в галузі культури, зокрема, секцій науки, культури та освіти міських управ, про діяльність бібліотек у різних містах України, перевірки науко-

вих установ, культурних та освітніх закладів, рознарядки кількості книг для бібліотек рейхскомісара, генералкомісарів, гебітскомісарів тощо²¹.

Важливою групою документів є листування з генералкомісарами різних міст України про роботу бібліотек, листування з державними установами Німеччини та Австрії відносно різних питань, зокрема, обміну та придбання книг для утворення на Україні бібліотек для німців, пересилки книжок з Німеччини до РКУ для різних потреб²².

Найзмістовнішим є комплекс **документів про діяльність Крайового управління архівами, бібліотеками, музеями** про охорону, стан та діяльність архівів і бібліотек України. Він також містить документи щодо службових відряджень представників КУАБМ по Україні, документи щодо організації перевірки бібліотек, каталогізації, вивезення до Рейхсархіву Троппау книжкових фондів²³. Важливий масив складають інші документи діяльності КУАБМ: про утворення Крайового управління архівами, бібліотеками та музеями (фінансові та господарчі питання, схеми опису його справ, службові інструкції, переліки працівників), про діяльність Центральної бібліотеки рейхскомісара України та Крайової бібліотеки (Київ), звіти представників КУАБМ про наукові поїздки по Україні з метою обстеження архівів, музеїв та бібліотек України, заходи по охороні приміщень, де зберігалися культурні цінності, документи щодо переїзду КУАБМ до Кам'янця-Подільського та Троппау, відомості про стан збереження книжок, протоколи, звіти, запити на видання, накладні до Управління ОРР на вивезену літературу, інші документи про співробітництво ОРР та РКУ у справі очищення бібліотек від забороненої і небажаної літератури. Представлені також численні документи про вивезення німецькомовної та дореволюційної літератури КМБ (фонди Київської міської бібліотеки), єврейської літератури, виділення коштів для українських допоміжних установ, а також документи з питань захисту від повітряних нальотів тощо²⁴.

Матеріали ГРГУ містять відомості про початок діяльності робочих груп ОРР на території РКУ; накази Гітлера і представників Верховного командування вермахту щодо повноважень і завдань ОРР, звіти робочих груп та групи «Наука» про обстеження Києво-Печерської лаври, Університету, київських бібліотек і наукових установ; заключний звіт про їх реорганізацію та часткову ліквідацію; взаємодію 4-х зондеркоманд ОРР з вермахтом при конфіскації культурних цінностей, численні списки вивезених книг, матеріали про вивезення книжкових колекцій з різних бібліотек Києва, Харкова, Дніпропетровська, Херсона, вилучення забороненої літератури в бібліотеках та списки цієї літератури, відомості про стан та діяльність найбільших бібліотек України, співробітництво з цього питання між ОРР та КУАБМ, утворення сільськогосподарських бібліотек, бібліотек для фольксдойче і військових, оstarбайтерів²⁵.

Окрема група документів розкриває діяльність Крайової бібліотеки, її підрозділів і філій; Київської Міської бібліотеки – бібліотеки, що мала стати філією Східної бібліотеки, – передусім, це звіти і плани, підготовка списків забороненої та небажаної літератури, їх розповсюдження, вилучення такої літератури у бібліотеках України, листування Крайової бібліотеки з питань купівлі та продажу книжок, книгообміну, абонементу, підготовки бібліографічних довідок Головним управлінням, бібліотеками Генерал-губернаторства, Львівською та Пруською державними бібліотеками, Німецькою службою книгообміну з закордоном тощо. Документи розкривають розшук, перегляд, вилучення та перевезення до Німеччини єврейської літератури, листування Крайової бібліотеки з німецькими книготорговельними фірмами тощо²⁶.

Отже, крім власне документів РКУ там зберігається частина **документів, що відбиває різні стосунки з ОРР**, зокрема, матеріали про політику Рейху щодо бібліотек на окупованих територіях, частину становлять офіційні документи про бібліотечну політику та повноваження відомства Розенберга, зві-

ти та документи про конфіскацію книг з видавництва та бібліотек, переліки пересланих до Німеччини книг, відомості про переміщення фондів бібліотек, численну супровідну документацію, листування з німецькими книжковими фірмами, матеріали обліку і переліки приміщень, де зберігаються культурні цінності. Висвітлено заснування центрального книгосховища при Рейхскомісаріаті України, Управління архівами, музеями, бібліотеками, матеріали обстежень та реорганізацій бібліотек України тощо.

Важливо підкреслити ту обставину, що структури ОРР та РКУ змінювалися, функції та зміст діяльності дуже часто збігалися, вони постійно обмінювалися документами до відома, копіями, отже, документи в архівах ОРР та РКУ не систематизовані по напрямам діяльності, перемішані за змістом, що суттєво ускладнює їх наукове опрацювання.

Берлінська частина архіву РКУ зберігається в Бундесархіві у м. Берлін. Її короткий зміст наведений Н.І. Малолетовою у згаданому виданні «Бібліотеки Києва у період нацистської окупації» (С. 199 – 203). Переважна більшість документів стосується питань економічної політики, промисловості, сільського господарства, народонаселення, фольксдойче, єврейського питання, пропаганди, політики щодо української церкви, шкільної освіти, взаємин між РКУ та місцевими органами самоврядування, організаційні питання структури та управління, списки співробітників тощо.

Отже, склад документів щодо бібліотек, а також архівів і музеїв дуже різноманітний та великий за обсягом – нараховує приблизно 60 тис. документів по різних напрямках діяльності ОРР та РКУ. Документи фонду систематизовано під час опрацювання в архіві досить поверхово, що цілком зрозуміло, з огляду на умови роботи архівістів та обмежений доступ до цих документів у післявоєнний час.

Необхідно наголосити на джерельній цінності цих документів, що, безперечно, потребує експертизи, враховуючи специфіку традицій німецького діловодства та вимог до ді-

ьяльності нацистських службовців. Так, наприклад, можна відзначити чисельні перехідні робочі щоденники та звіти робочих груп ОРР, матеріали яких підсумовані у загальних звітах, що в свою чергу призвело до джерельної значимості перехідних щоденників. Характерною деталлю є значна кількість супроводжуючих листів, тоді як власно самі матеріали, що надсилаються, відсутні, отже, подібні листи, зрозуміло, відрізняються значною лаконічністю²⁷. Архіви містять велику кількість копій, передусім, основних регламентуючих документів, проектів нормативних документів, інструкцій, положень тощо.

Не можна не відзначити наявність значної кількості т. зв. «аналітичних» матеріалів, в тому числі як підготовлених напередодні війни за матеріалами радянської та зарубіжної преси, що перейшла, скоріш за все з матеріалами служб партійного відомства Розенберга²⁸.

Не можна не відзначити певну оглядовість цих «аналітичних» матеріалів у зв'язку з їхніми конкретними функціями – надання можливостей орієнтації у відборі книг та архівів для подальшого комплектування бібліотеки та архіву Вищої школи, що планувалася відкритися для дослідження широкого кола питань, пов'язаних з окупованими територіями, а також інформації про основні аспекти національної політики, що необхідно врахувати під час управління окупованими територіями.

Підсумовуючи проведене дослідження, можна констатувати, що для вивчення проблеми долі культурних цінностей під час Другої світової війни необхідно залучити документи обох відомств, які суттєво доповнюють картину нацистської діяльності під час окупації. Ці архіви є ґрунтовною базою для всебічного і повноцінного вивчення політики ОРР та РКУ стосовно долі бібліотек в період окупації та організацію вивозу найважливіших бібліотечних фондів та книжкових колекцій, а також організацію на цій території масових бібліотек на базі фондів, що пройшли ідеологічну цензуру.

1. Бібліотеки Києва під час нацистської окупації. (1941–1943). Дослідження. Анотований покажчик. Публікація документів. – К., 2004. Розділ «Дослідження» містить: Онищенко О.С. Історія бібліотечної справи та питання переміщення бібліотечних культурних цінностей: стан проблеми та завдання дослідження. – С. 13–35; Боряк Г.В., Дубровіна Л.А. Дослідження історії переміщення книжкової культурної спадщини України в період Другої світової війни. – С. 36–58; Дубровіна Л.А., Малолетова Н.І. Бібліотеки м. Києва в період нацистської окупації (1941–1943): загальні напрями політики та діяльність окупаційних установ. – С. 59–113; Себта Т.М. Оперативний штаб рейхсляйтера Розенберга та його про бібліотечна діяльність в Україні: джерелознавчий аналіз. – С. 114–148; Кашеварова Н.Г. Документи Рейхміністра окупованих східних областей та Оперативного штабу Розенберга (1941–1944) з питань переміщення книжкових культурних цінностей з колекції мікрофільмів в ЦДАВО України (КМФ-8). – С. 149–169.

2. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр. 10, арк. 254; спр. 4, арк. 177.

3. Про повноваження ОРР та основні напрями бібліотечної діяльності: Себта Т. М. Оперативний Штаб рейхсляйтера Розенберга та його бібліотечна діяльність в Україні // Бібліотеки Києва під час нацистської окупації (1941-1943). – С.114–148; Дубровіна Л.А., Малолетова Н.І. Бібліотеки м. Києва в період нацистської окупації (1941–1943): загальні напрями політики та діяльність окупаційних установ // Там само.– С. 59–113.

4. ЦДАВО України, ф. 3206, оп. 5, спр., 4, арк. 207-208.

5. Дніпропетровські архіви, музеї та бібліотеки в роки Другої світової війни: анотований перелік документів і матеріалів / Упор. Д. Мешков.– К., 2000. – 75 с. ; Бібліотечні фонди Харкова в роки Другої світової війни: Документи / Упоряд.: І. Лосієвський та ін.; Ред.: І. Блохіна та ін. – К., 1997. – 102 с. – (Доля культурних скарбів України під час Другої світової війни: Архіви, бібліотеки, музеї; Вип. 2).

6. Картотека «Z» Оперативного штаба «Рейхсляйтер Розенберг». Цінності культури на окупованих територіях Росії, України та Білорусії 1941–1942 / Изд. подг. М. А. Бойцовым и Т. А. Васильевой. – М., Изд-во Моск. Ун-та, 1998.

7. Див.: Кашеварова Н.Г. Документи Рейхміністра окупованих східних областей та Оперативного штабу Розенберга (1941–1944) з питань переміщення книжкових культурних цінностей з колекції мікрофільмів в ЦДАВО України (КМФ-8) // Бібліотеки Києва у період нацистської окупації Києва (1941-1943). – С. 149–169.

8. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 58, арк 201-202.

9. Себта Т. М. Архівні джерела про українські культурні цінності, вивезені нацистами у роки II світової війни... Дис. канд. іст. наук / Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України. – К., 2000. – С. 13.

10. ЦДАВО України, ф. 3676, оп. 1, спр. 26 а, 44, 58-59, 150, 218, 221; оп. 2, спр. 1.

11. Там само, оп. 1, спр. 2, 2 ф, 3-10, 12, 28, 15, 33, 37, 40, 49, 114-117, 121, 131, 155-156, 173-174, 202, 204-209.

12. Там само, спр. 3 а, 6-7, 22, 26 а, 42, 46 а, 52-53, 58-59, 87, 136, 141, 150-154, 173, 215, 218-219, 221-224, 230, 234; оп. 2, спр. 2, 9, 19-24; оп. 3, спр. 1-47.

13. Там само, спр. 6, 24, 26 а, 27, 31, 44-46, 48, 51, 55, 105-106, 118-119, 127, 134, 143-147, 163, 173, 193-194, 219, 225, 228-229; оп. 2, спр. 1-2, 9; оп. 4, спр. 326.

14. Там само, оп. 1, спр. 4, 22, 31, 38-39, 42, 76, 118-119, 129, 144, 218; оп. 4, спр. 326.

15. Там само, оп. 1, спр. 44-46, 60-62, 64-72, 74-76, 79-81, 145-146, 225, 228.

16. Там само, спр. 46 а.

17. Там само, оп. 1, спр. 3, 18, 110, 112, 134, 136; оп. 2, спр. 13.

18. Там само, оп. 1, спр. 11, 19, 33, 42, 106, 118, 136, 142, 145; оп. 2, спр. 31.

19. Там само, оп. 1, спр. 11-12, 19, 40, 42, 50 а, 120, 122-124, 126-127, 129-130, 135, 144, 151; оп. 2, спр. 1-2, 37.

20. Там само, оп. 1, спр. 159-163, 165-168, 217, 235; оп. 2, спр. 26, 35, 38-39.

21. Там само, ф. 3206, оп. 2, спр. 19, 22, 25, 67, 69, 72, 73.

22. Там само, оп. 1, спр. 8, 68, 70, 71, 98; оп. 2, спр. 75-78, 84, 88; оп. 3, спр. 2-8.

23. Там само, оп. 5, спр. 1, 3, 4, 23.
24. Там само, оп. 5, спр. 8, 9, 10, 11, 23.
25. Там само, оп. 5, спр. 4, 5, 7, 10, 16.
26. Там само, оп. 5, спр. 16, 18, 25, 27
27. Там само, ф. 3676, спр. 16, 18.
28. Там само, оп. 1, спр. 12–13, 16, 40 тощо.

Natalija Kashevarova

**ARCHIVES OF THE OPERATIVE STAFF OF REICHSLEITER
ROSENBERG SPECIAL COMMAND AND OF REICH
COMMISSARIAT FOR UKRAINE, KIEV AS A SOURCE
OF STUDY OF HISTORY OF ARCHIVES, MUSEUMS,
LIBRARIES OF THE WORLD WAR II PERIOD:
GENERAL COMPOSITION OF DOCUMENTS**

The composition of materials archived during Nazi occupation in Ukraine during the World War II is a large volume of specific and rich in content documents. That composition is being analyzed; especially the fund of Rosenberg Special Command, a Nazi organization specialized in export of cultural treasures from occupied Eastern territories; also analyzed is the fund of Reich Commissariat for Ukraine, which carried out the management of the greater part of Ukrainian occupied territory. These documents are preserved at the Central State Archive of Highest Agencies of Power and Administration of Ukraine in Kiev and Administration of Ukraine in Kiev; they represent a unique source for the studies of the export and transfer of Ukrainian cultural treasures.